

УДК 159.923
DOI 10.31654/2663-4902-2022-PP-3-46-57

Кононко О. Л.

докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Україна
kononko11@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2815-6261

**ГІДНІСТЬ: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ**

Розкрито суть феномену «власна гідність», який кваліфіковано як особистісний інтеграл, показник прогресивного розвитку, що засвідчується активною за формою та моральною за змістом життєвою позицією дитини дошкільного віку, умінням конструктивно реалізовувати свій потенціал, поводитися самостійно й впевнено, досягати успіху у чесний спосіб, аргументувати незгоду та коректно відстоювати власну точку зору у спілкуванні з оточуючими людьми. Визначено критерії оцінки міри та особливостей розвитку гідності дітей 5–7 років, основними з яких слугували такі уміння: самовиражатися та самореалізовуватися у соціально прийнятний спосіб; довіряти власному досвіду, підтримувати себе у складній ситуації; відстоювати простір-Я, чинити опір руйнівним впливам. Описано авторську типологію гідності, схарактеризовано особливості свідомості та поведінки самодостатніх, самолюбних, егоцентричних та індіферентних дітей. Обґрунтовано педагогічні умови оптимізації виховного процесу у закладі дошкільної освіти з метою розвитку в дітей 5–7 років елементарних форм власної гідності. До них віднесено: збагачення уявлень дошкільників про гідність та її роль в житті; формування інтересу до власної особистості та самоаналізу; розширення інструментарію самовпливу, саморегуляції та самоконтролю; створення ситуацій успіху, вправлення дітей в в уміннях аргументувати та відстоювати власну думку.

Ключові слова: сутнісні внутрішні сили, гідність, самоповага, ціннісне ставлення, самореалізація, саморозвиток, самозахист, мотивація досягнення, оптимізація виховного процесу.

Постановка проблеми. Формування власної гідності – одна з найскладніших і водночас найбільш актуальних наукових проблем. В сучасних умовах розвитку українського суспільства вона набуває усе більшої актуальності з декількох причин. По-перше, упровадження у практику особистісно орієнтованої освітньої парадигми передбачає посилення уваги науковців та освітян до виховання таких якостей сучасників, як впевненість у собі, самоповага, честь, власна гідність, справедливість, совісність. По-друге, в українському демократичному суспільстві поступово втрачають домінуючу роль зовнішні способи регулювання поведінки особистості, набувають усе більшого значення внутрішні – потреби, мотиви, наміри, цінності. По-третє, сьогодні на часі – забезпечення балансу двох протилежних й водночас важливих для повноцінного розвитку особистості тенденцій – реалізацію нею колективного та індивідуального начал.

Гідність є опорою особистості, її глибинною внутрішньою цінністю, лежить в основі незалежності та свободи людини, її гордості та честі, виступає джерелом її прав, засвідчує рівень культури суспільства. У статті 297 Конституції України підкреслене право кожної особистості на повагу її гідності і честі, зазначена недоторканність даного права й правомірність їх захисту.

Дослідження проблеми становлення і розвитку елементарних форм власної гідності в ранньому онтогенезі засвідчує, що дана моральна категорія вкрай рідко згадується у публіцистичній літературі, засобах масової інформації, програмах виховання і навчання дітей 5–7 років. Практично відсутні вітчизняні наукові дослідження,

безпосередньо присвячені феномену гідності та особливостям закладання її основ у дошкільному дитинстві. Це спонукало нас дослідити власну гідність як особистісний інтеграл, показник прогресивного розвитку дитини старшого дошкільного віку, її стрижень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми гідності тривалий час залишалося прерогативою релігійного та етико-філософського напрямків суспільних наук. Саме в них закладено фундамент для розуміння сутності феномену «гідність». До сьогодні поняття «гідність» як наукова категорія зустрічалося радше в енциклопедичних словниках, ніж у теоретико-експериментальних психологічних та педагогічних дослідженнях. Що не є прийнятним, з огляду, що сучасний стан розвитку людинознавства має зачіпати усі сфери взаємодії людини із світом, з іншими людьми, з самою собою, спрямовуватися на осмислення цінності людської особистості та способів її самореалізації у світі.

У християнському смислі гідність тлумачиться як уміння людини у будь-яких життєвих обставинах зберігати в собі образ і подобу Бога, бути причетним до добра та здійснювати його по відношенню до інших. Уміння бути гідною у релігійній літературі тлумачиться як здатність людини орієнтуватися та дотримуватися ідеального образу себе у щоденному бутті.

Філософи давнини виявляли неабиякий інтерес до поняття гідності у контексті моральності. Сократ уперше сформулював принцип блага (добра), тим самим фактично започаткувавши ідею свідомої моральності. Згідно його підходу, моральна людина здійснює вчинок на основі того, що сама для себе визначає його як гідний, і робить це знанням початком своєї практичної діяльності. Здатність людини самостійно визначати, що для неї гідне-негідне, якою буде її життєва мета, засвідчує її дорослішання як особистості. У повному розумінні слова моральною є діяльність, керована власним знанням добра і зла, диференціацією гідного і негідного. Сократ актуалізував важливість суб'єктивної свободи людини, підкреслив значення її внутрішнього голосу, голосу совісті.

Близький підхід сповідували І. Кант і К. Ясперс, в ідеї автономії волі, духу; І. Ль'їн диференціював поняття «особистість» та «індивідуальність», підкреслив значення останньої в культурі. Так розвивалася філософія гідності, формулювалося «золоте правило моральності», актуалізувалася думка про людину як суб'єкта мислення та моральних дій. Мета етики як філософської науки – гідна поведінка. Предмет філософії гідності, на думку О. Гусейнова, В. Соловйова, знаходиться на стику етики і філософії як способу гідного існування. За Платоном, гідність є сукупністю суттєвих властивостей, які визначають смисл існування людини та її призначення. Як зазначає М. Бердяєв, гідність – це феномен, завдяки якому зазвичай, ми оперуємо поняттями «гідне життя», «гідні люди», «гідні вчинки». На думку автора, Гідність належить до того ж смислового ряду, що й Істина, Добро, Краса, Любов.

За даними дослідження В. Кузнецова, гідність є самодоланням, виходом особистості на нові горизонти буття. Автор підкреслює: саме через самодолання відбувається становлення людини як справді гідної, і додає: з розмежуванням життя як виживання та життя як гідного буття починаються мораль і моральність. На думку фахівця, сором і совість виступають тими потужними засобами, які утримують людину від морального падіння і формують гідність. В. Кузнецов підкреслює: досвід гідного існування є ядром антропологічного досвіду, а гідність – «точкою зборки» як на особистісному, так і на соціальному рівнях. Він узагальнює: гідність як само долання в цілому є мірою панування людини над самою собою [6].

Згідно теорії моральних якостей особистості, розробленій В. Блюмкіним, гідність є центральною, вузловою категорією. Саме гідність, на думку науковця, виступає поняттям, яке пояснює інші поняття моралі, визначає цінність життя людини. Фахівець зазначає, що гідність виступає однією з найбільш фундаментальних категорій етики, які визначають її сутність. Розуміння гідності, на його думку, наближає нас до розуміння сутності людини та сенсу її життя. По суті, автором актуалізувалася ідея морального самовизначення особистості

Доробок фахівців з проблеми розвитку гідності як особистісного феномену засвідчив, що психолого-педагогічна наука лише в останні десятиліття почала

привертати увагу до таких складних категорій, як «щастя (М. Аргайл), «надія» та «заздрість» (К. Муздибаєв), «довіра» (Т. Скрипкіна), «самоповага» (Н. Дятленко), «совість» (О. Кононко), «правда-неправда» (В. Знаков), «гідність» (Зайцева), «самолюбність» (Р. Шакуров). Усі вказані феномени важливі для розуміння особливостей становлення і розвитку особистості на різних етапах онтогенезу. Предметом уваги нашого дослідження виступає «гідність» як інтеграл та показник прогресивного розвитку особистості в ранньому онтогенезі.

Певні аспекти феномену «гідність» знайшли своє відображення у дослідженнях самосвідомості (В. Столін, І. Чеснокова), Я-концепції та самооцінки (В. Куніцина, Т. Шибутані), саморегуляції моральної поведінки (Б. Братусь, С. Рубінштейн, В. Чудновський). Водночас слід констатувати неоднозначність розуміння даного феномену психологами та педагогами, недостатню розробленість вітчизняною наукою вказаної теми.

З огляду, що проблема гідності розглядається науковцями здебільшого у контексті погляду на людину як суб'єкт життєдіяльності, доцільно проаналізувати феномен у контексті вказаного підходу. Це уможливить аналіз динаміки змін в особистому зростанні дитини крізь призму цілісного та багатовимірного процесу. Як зазначає В.Татенко, свобода волі, свобода творчості, свобода совісті, право на вибір, можливість самоактуалізації, самовдосконалення, саморозвитку – ці та подібні інтенції становлять ціннісно-сміслову ядро людського способу буття.

На думку автора, бути суб'єктом життєдіяльності означає: виступати ініціатором, творчим виконавцем своїх життєвих проєктів; діяти за власною внутрішньою спонукою; виявляти вибірковість; перетворювати дійсність, а не тільки пристосовуватися до неї; долати перешкоди на шляху до мети; протистояти тому, що може зашкодити існуванню і досягненню життєво важливих цілей; бути вірним собі, залишатися собою, змінювати себе за власним бажанням; керуватися у своїх діях почуттями міри [8].

Проблема розвитку гідності в ранньому онтогенезі безпосередньо пов'язана з такими аспектами процеси становлення особистості, як «самооцінка» та «самоствавлення». Р. Бернс кваліфікує самоствавлення як афективну складову установки на себе, яка має стійкий характер. Автор вважає, що ставлення до себе виявляється як відчуття схвалення, ступінь якого відображає переконаність особистості у своїй самоцінності, значущості [2].

На думку М. Розенберга, самооцінка відображає ступінь розвитку в особистості почуття самоповаги, відчуття власної цінності та позитивного ставлення до в сього того, що входить до сфери «Я». Вказаний фахівець зазначає: висока самооцінка – основа ухвалення себе, низька вказує на неприйняття себе, самозаперечення, негативне ставлення до своєї особистості. Автор вказує, що особливості особистості, які виступають об'єктами самооцінок, нерівнозначні: самооцінки грають тим більшу роль, чим більш значущим є оцінюваний аспект [7].

У розумінні І. Кона, самооцінка – це підсумкове вимірювання «Я», яке виражає міру ухвалення або неприйняття особистістю самої себе, позитивне або негативне ставлення до себе. Він підкреслює: це ставлення є похідним від сукупності окремих самооцінок. Відомий фахівець зазначає, що загальна, або глобальна самооцінка, є ухваленням себе як унікальної індивідуальності, що має не лише свої переваги, але й недоліки [5].

Теоретичні основи розуміння самоствавлення як компонента самосвідомості були закладені І. Чесноковою, яка ввела в науковий ужиток поняття «емоційно-ціннісне самоствавлення». На її думку, самоствавлення – це емоційно-ціннісне ставлення до себе, один з внутрішніх процесів самосвідомості, що відображає єдність самопізнання і переживань. І. Чеснокова підкреслює, що самоствавлення може існувати в різних формах: гордості, самолюбства, самоповаги тощо і постійно перебуває у динаміці, в процесі безперервного розвитку. Воно інтегрується з великої кількості переживань різноманітних емоційних станів, почуттів особистості відносно самої себе. В міру розвитку емоційного досвіду у неї складається більш або менш узагальнене емоційно-ціннісне ставлення до себе. Почуття, емоційні стани, що були пережиті в різний час у

зв'язку з роздумами про себе, складають той емоційний фонд, який є необхідною умовою створення змістовного багатства самосвідомості [10].

Як наголошує відомий український педагог С. Гончаренко, гідність є поняттям моральної свідомості, в якому виражається уявлення про самоцінність людської особистості, її моральну рівність з іншими. На думку автора, по суті йдеться про категорію етики, що відображає моральне ставлення індивіда до самого себе та суспільства до нього. На думку вказаного фахівця, як форма прояву соціальної і моральної свободи поняття «гідність» включає право людини на повагу, визнання її прав і одночасно передбачає усвідомлення нею свого обов'язку й відповідальності перед суспільством та собою [3].

За даними дослідження Н. Дятленко, самоповага є складовою Я-образу, наслідком інтеграції та узагальнення особистістю переживань щодо себе. У структурі само ставлення самоповага є загальним рівнем ціннісного самоставлення. Автор тлумачить самоповагу як шанобливе ставлення дитини до себе як до значущої для інших людини, носія особистісних цінностей. Н. Дятленко надає важливого значення для становлення і розвитку у дошкільному дитинстві самоповаги рефлексії як здатності розглядати та оцінювати себе, аналізувати власні якості та результати своїх дій. Важливим показником прагнення дошкільника до самовираження, на думку автора, є його самостійність, позитивне ставлення до процесу та результатів власної діяльності, здатність демонструвати значущим іншим свої досягнення [4].

Досліджуючи феномен власної гідності, вітчизняний педагог Н. Чиренко виділяє такі критерії оцінки його вихованості в особистості, як: реалістичність Я-образу (знання своїх чеснот і вад, адекватна самооцінка, усвідомлення своєї цінності, повага до інших), сформованість мотивації досягнення (прагнення до успіху, здатність поводитися самостійно та впевнено, долати труднощі та досягати поставленої мети), здатність до саморегуляції поведінки (самопідтримка, самозахист, протистояння небажаному впливу, уміння утриматися від соціально неприйнятної поведінки).

Базуючись на них, вказана вище авторка виділила п'ять типів сформованості у досліджуваних власної гідності: гармонійно-збалансований, відносно збалансований, незбалансовано-суперечливий, незбалансовано – залежний та незбалансовано-егоцентричний. У своєму дослідженні Н. Чиренко довела, що лише близько десятої частини дітей характеризувалися високим рівнем розвитку свідомості і поведінки, які засвідчували бажаний і доступний рівень розвитку власної гідності. Отримані педагогом дані актуалізували необхідність організації спеціально спрямованої на виховання в учнівській молоді самоповаги роботи [11].

Заслугує на увагу характеристика гідності у контексті переходу від зовнішнього опосередкування моральної поведінки вказівками дорослих до глибокого внутрішнього її опосередкування. Такий підхід актуалізує важливість для розвитку гідності особистості зрлої здатності дитини самостійно оцінювати власні дії, поведінку, якості. За даними дослідження О. Безкоровайної, необхідно створювати такі умови діяльності, які уможливають самостійну активність особистості, довільну саморегуляцію поведінки, моральне самооцінювання. На думку автора, самоствердження – основний шлях формування почуття власної гідності.

О. Безкоровайна зазначає: при гуманістичній парадигмі у дитини цілеспрямовано формується здатність жити в умовах свободи, приймати самостійні відповідальні рішення, самостверджуватися у соціально прийнятний спосіб. Це досягається за рахунок того, що педагог взаємодіє з дитиною опосередковано, створюючи спеціальне освітнє середовище, яке стимулює прагнення самовиразитися, самореалізуватися, самоствердитися. На думку авторки, педагогіка успіху виступає важливою передумовою формування особистісного самоствердження як складного і важливого феномену [1].

З огляду, що гіпертрофована гідність, висока потреба особистості у соціальному визнанні може трансформуватися у честолюбність, доцільно уточнити зміст даної категорії. Оперуючи поняттям «честолюбство», В. Шапар тлумачить його як виразність проявів особистістю мотивів досягнення суспільного визнання, першості, прагнення слави, одержання нагород. Як зазначає автор, гіпертрофоване честолюбство підсилюється марнославством, зарозумілим ставлення до інших. Будучи

індивідуалістичним за своїм характером, воно перешкоджає вихованню особистості в душі розумного поєднання суспільних і особистих інтересів [12].

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу думка С. Тищенко, яка вивчала особливості розвитку внутрішнього світу дітей дошкільного віку, специфіку формування емоційно-ціннісного ставлення до себе. Автор відзначає: уявлення дошкільників про самих себе невіддільне від усвідомлення ними власної поведінки завдяки тому, що дорослі та однолітки так чи інакше оцінюють її, Створення умов, за яких діти проявляють себе з морального боку, є передумовою становлення позитивного уявлення про себе. С. Тищенко підкреслює, що активізація процесу порівняння дитиною себе з однолітками, усвідомлення їхніх чеснот виступає сильним стимулом для розвитку рефлексивності уявлень про себе [9].

Отже, як і будь-яка моральна категорія, гідність потребує глибокого аналізу не лише стосовно свого змісту, структури, рівня розвитку, стабільності прояву, але й балансу індивідуального та колективного начал зростаючої особистості, спрямованості моральної активності.

Мета статті: уточнення суті та структури гідності як інтегральної характеристики особистості, визначення критеріїв та показників її розвитку у дитини старшого дошкільного віку, характеристика типів гідності та умов оптимізації виховного процесу, спрямованого на розвиток самоповаги у ЗДО та сім'ї.

Виклад основних матеріалів. У дослідженні ми виходимо з розуміння, що серед базових моральних якостей, що засвідчують позитивний розвиток особистості, стрижневим виступає гідність. Саме вона визначає, наскільки особистість самодостатня, самостійна, здатна чинити опір своїм внутрішнім негативним пориванням та зовнішнім руйнівним впливам, усвідомлювати власну значущість, дотримуватися етики поведінки, що базується на адекватній самооцінці. Ми кваліфікуємо гідність як моральну категорію, що відноситься до розряду загальнолюдських та індивідуальних.

Безсумнівно: найкраще в нас (як і найгірше) проявляється у ситуаціях вибору, коли життєва ситуація змушує прийняти самостійне рішення, здійснити доцільний вибір, надати комусь-чому перевагу, відмовити комусь-чому у прихильності, аргументувати свою позицію та відстояти її під зовнішнім тиском, залишитися самим собою, не зрадити своїх ціннісних настанов, вчинити по совісті, поводитися чесно, зберегти свою сутність.

Сутністю фахівці називають те головне, найважливіше, найсуттєвіше в людині, дароване природою Божественне начало, квінтесенцію, основу, якими засвідчується наша здатність до творчого буття, усвідомлення факту: «Я єсь!»), своєї відповідальності за власне життя, за свою людську гідність.

Закладання основ гідного ставлення дітей дошкільного віку до самих себе, оточуючих людей, Батьківщини передбачає чітке розуміння дорослими, відповідальними за їхній розвиток, змісту провідного поняття. Що означає бути гідним? Словникові визначення, на жаль, вкрай схематичні, здебільшого тавтологічні, вельми розмиті. Залишається незрозумілим, які показники гідності є вирішальними, а які – другорядними.

За нашим визначенням, «гідна поведінка» відповідає вищому рівню розвитку особистості, є адекватною життєвим викликам, важливою для реалізації та прогресивного розвитку «Я». Гідна людина свідомо, виважена, впевнена у собі, рішуча, розсудлива, самостійна й відповідальна у прийнятті рішень та здійсненні власних виборів, орієнтується на моральні правила і норми, вдається до соціально прийнятних способів дій та поведінки.

Вельми показово: основи гідності, внутрішні поривання вчинити правильно, діяти відповідно з своєю природою та основними потребами закладаються у перші роки життя. Внутрішні сутнісні сили дають про себе знати вже на третьому році життя малюка, коли він заявляє: «Я сам!» Цим він засвідчує свою окремість, право на прояв власної волі, спроможність (хай поки лише удавану, проте внутрішньо активовану) розраховувати на себе бодай в чомусь, довіряти своїй інтуїції та елементарному досвіду як комплексу життєво важливих, хоча й поки що елементарних, знань, умінь, навичок, звичок, цінностей.

Ми базуємося на положенні провідних вітчизняних та зарубіжних психологів та педагогів, які акцентують увагу на важливості розвитку у дитини 5–7 років внутрішнього світу, самодостатності й саморегульованості, умінні підтримувати себе, відстоювати власну гідність. Вони зазначають: власна гідність у своїй здоровій формі є благом, підтримкою особистісного потенціалу; у хворобливій – перетворюється на гіпертрофовану цент рацію на собі, на себелюбність, марнославство, егоїзм, які ускладнюють комунікацію, деформують зв'язки з довкіллям, уповільнюють процес особистісного зростання та самовдосконалення.

Ми виходимо з розуміння, що *власна гідність* – феномен складний, багатоплановий, який засвідчується правильним ставленням зростаючої особистості до себе та проявляється у турботі про власне «Я» (фізичне, душевне, морально-соціальне), у самоповазі, щирості перед собою, усвідомленні своєї значущості для рідних і близьких людей, самостійному дотриманні своїх основних обов'язків та реалізації найважливіших прав. По суті, власна гідність є спрямованістю дитини на *прояв й розвиток* своїх кращих якостей, на відстоювання свободи своєї волі.

Одним з провідних концептуальних засад дослідження слугує положення, згідно з яким виховання у дітей старшого дошкільного віку основ власної гідності пов'язане з такими базовими потребами їхньої особистості, як *самореалізація, саморозвиток та безпека*. Гармонійне поєднання та повноцінна об'єктивна оцінка цієї триєдності потреб вкрай важлива для успішного життя, оптимістичного самопочуття, задоволеності дитиною своїм буттям, уміння поводитися гідно у будь-яких життєвих ситуаціях. Детальніше про кожну з означених потреб.

Самореалізація: 1) здатність зростаючої особистості об'єктивувати назовні багатство свого внутрішнього світу у будь-якій діяльності – грі, праці, пізнанні, спілкуванні; 2) процес здійснення, втілення свого потенціалу, своїх сутнісних сил, свого природного та набутого резерву, своїх фондів «можу» і «хочу». Йдеться про прагнення дошкільника активно здійснювати свої бажання; доцільно застосувати набуті знання та уміння, реалізовувати здібності; поводитися компетентно у звичних та нових життєвих умовах; досягати успіху у чесний спосіб, гідно вигравати і програвати; орієнтуватися у своїх діях та поведінці на реалістичні уявлення про власне «Я» (своє тіло, фізичну вправність, душевне життя, моральні якості, соціальну поведінку), на адекватні й життєдайні самооцінки, на високі очікування щодо себе (власні та значущих людей). На жаль, переважна більшість не лише дітей, але й дорослих, функціонує в житті радше як потенція, ніж повноцінно реалізована особистість. Що не є нормальним станом речей.

Саморозвиток – це фундаментальна потреба та здатність дитини ставати і бути активним суб'єктом свого життя, перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення. Це активна робота зростаючої особистості з покращання себе самої і свого життя, із самовдосконалення. Це потреба і здатність розвивати свої фізичні можливості, моральні якості, розумові здібності, волю, уміння поводитися гідно. Світ так влаштований, що не можна досягти якоїсь певної точки і назавжди в ній залишитися. Саморозвиток – це завжди зростання і прогрес, це позитивні якісно-кількісні зміни у становленні дошкільника як особистості. Слід визнати: у педагогічній практиці більшість педагогів радше опікується розвитком дошкільника, ніж його *саморозвитком*, вважаючи, що для цього дитина ще замала. Проте славнозвісне «Я сам!» ще у ранньому віці засвідчує потужне природне прагнення малюка діяти незалежно від дорослого, за власним бажанням, всупереч заборонам. Процес особистісного зростання вимагає від дитини опори на свої внутрішні сутнісні сили, здатності брати на себе відповідальність за свої вибори, рішення, вчинки. Тобто, передбачає сформованість (зрозуміло, у вікових межах!) механізмів саморозвитку – елементарних форм рефлексії, самоприйняття, здатності прогнозувати наслідки своїх дій, майбутні результати, ймовірні реакції значущих людей, уміння ставати на місце іншої людини. Механізм децентрації гармонізує процес становлення і розвитку саимоповаги.

Потреба у безпеці поряд з двома попередніми є життєво необхідною і має бути задоволена. Боязка, тривожна, напружена дитина не може поводитися гідно! Безпека дошкільника – це стан його повного фізичного, душевного, соціального

благополуччя, відсутність небезпеки у взаємодії з довкіллям; процес забезпечення його прав, свобод, якісного життя. У контексті проблеми безпеки актуальними є такі її аспекти, як самозбереження, самопідтримка, самозахист дитини. *Самозбереження* – це вроджені та прижиттєво набуті форми поведінки та алгоритми дій, до яких вона вдається у небезпечних ситуаціях для порятунку, долання страху, відновлення сил, відстоювання власної гідності. *Самопідтримка* є здатністю дошкільника покладатися на самого себе, виявляти довіру власним можливостям, мобілізуватися на долання труднощів, не боятися помилитися, сприймати невдачі як природний елемент процесу навчання, схвалювати свої вдалі спроби, виявляти оптимізм у складній ситуації. *Самозахист* – форми поведінки дитини (коректно постояти за себе, не дозволяти грубо втручатися у свій особистий простір, відстояти правоту), спрямовані на забезпечення собі почуття захищеності у небезпечних та конфліктних ситуаціях.

Отже, гідно себе поводити здатна дитина, в якій виховані уміння діяти адекватно заради:

- *самореалізації* (диференціювати реальні та удавані небезпеки, аналізувати конкретну ситуацію, виділяти головне і другорядне, усвідомити ймовірні ризики різних форм поведінки, мобілізуватися на долання труднощів, довіряти своєму досвіду, довіряти своєму досвіду, поводитися самостійно та впевнено, діяти компетентно, приймати адекватні рішення, домагатися успіху у чесний спосіб

- *самопідтримки* (заспокоїти себе у небезпечній або складній ситуації, запевнити себе у власній спроможності, відновити емоційну рівновагу, пригадати попередні успішні дії, варіювати спроби, проявити творчість, адекватно оцінити свої вдалі і невдалі дії, не боятися помилитися, долати свій страх, розуміти, що від власної активності залежатиме успіх справи, радіти власній спроможності долати перешкоди);

- *самозахисту* (аналізувати причини конфлікту, адекватно оцінювати в ньому власну роль та роль партнера, робити спроби переконати у доцільності миролюбного розв'язання проблеми, використовувати кодові слова і алгоритми правильних дій для попередження конфлікту, визнавати власні помилки та правоту партнера, відстоювати право на власну думку та особистий простір, не миритися з несправедливістю, давати відсіч агресивним зовнішнім впливам).

Саме вони були використані у дослідженні в якості критеріїв оцінки міри та особливостей розвитку у дітей 5–7 років життя гідності. Орієнтуючись на вказані критерії та враховуючи міру інтенсивності, модальності та стабільності показників кожного критерію, було визначено чотири типи прояву гідності дітьми старшого дошкільного віку – самодостатній, самолюбний, егоцентричний, індіферентний. Дані наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика проявів гідності дошкільників визначених типів

<i>Тип гідності</i>	<i>Прояви свідомості та поведінки</i>
1	2
САМОДОСТАТНІ	Прагнуть свободи, незалежності, не приймають надмірної опіки, постійного контролю. Самостійні у різних життєвих ситуаціях та видах діяльності, без потреби не звертаються по допомогу, розраховують на власні сили. Довіряють власній самооцінці, радіють схваленню їхніх дій значущими людьми, проте поведуться гідно і за його відсутності. Заради вигоди не поступаються власною позицією, не вдаються до підлабузництва, доводять свою правоту, відстоюють гідність. Ніколи не ниють, не жаліються, поведуться впевнено, виявляють оптимізм. Досягають успіху у чесний спосіб, прагнуть високих стандартів якості. Не пасують перед труднощами, надають перевагу новому, незнайомому, складному. Охоче експериментують, варіюють, не боятися помилитися, творчо ставляться до життя. Розвинені совість, рефлексивність, почуття гумору.

Продовження таблиці 1

1	2
САМОЛЮБНІ	<p>Почуття власної гідності поєднується з ревним ставленням до думки про себе оточуючих людей. Очікують схвалення батьків, вихователів, однолітків, Ставляться до дорослого як до зразка, партнера, експерта, носія соціальних стандартів, надійного помічника й захисника. Переважно самостійні, проте під час зіткнення з труднощами вдаються до допомоги ззовні. Розвинена мотивація досягнення, прагнуть успіху, виявляють старанність, орієнтуються на моральні норми і правила, заради перемоги можуть скористатися підказками. Легко встановлюють контакти, домовляються з однолітками, налагоджують взаємодію. Самооцінка адекватна, очікування реалістичні. Частіше обирають не нові, а знайомі завдання, які гарантують успіх, творчість вибіркова.</p>
ЕГОЦЕНТРИЧНІ	<p>Хвороблива, гіпертрофована орієнтація на собі проявляється у себелюбності, надмірній гоноровості, зарозумілості, марнославстві, егоїзмі. Хизуються перемогами, не визнають поразок. В усьому шукають вигоду, зиск для себе, задля виграшу хитрують, говорять неправду, вигадують небилиці. Демонструють самостійність на початку діяльності, поведуться усе більш залежно від зовнішньої допомоги в міру зіткнення з труднощами. Самооцінка завищена, очікування неадекватні вкладеним у досягнення зусиллям. У контактах з однолітками прагнуть домінувати, важко налагоджують взаємодію, ігнорують бажання партнерів, часто конфліктують, легко «переводять стрілки на інших». Процес самовдосконалення уповільнений, розвиток особистості деформований. Вважають себе центром Всесвіту, порушують моральні норми, не розвинені механізми совісті, децентрації та рефлексії.</p>
ІНДИФЕРЕНТНІ	<p>Емоційні реакції на події, явища, вчинки вельми стримані, приглушені; байдуже ставляться до більшості сфер життя. Інтереси знижені, внутрішні спонуки загальмовані, прагнення пізнавати нове знаходиться на зародковому рівні. Самооцінка занижена, неадекватна, поведінка невпевнена, вольові якості не сформовані. Переважає стан безвиході, безнадії. Здатність співпереживати майже відсутня. Уникають проблем, необхідності розв'язувати конфлікти. Задовольняються посередніми показниками якості, власні цілі не визначають, приймають чужі. Система цінностей схематична, примітивна, орієнтуються виключно на зовнішні вимоги, регламенти, оцінки. Відповідальність слабо виражена, прагнення самовиразитися фактично відсутнє, мотивація досягнення низька, вольові якості не розвинені. Це «пофігісти», які пливуть по життю, не докладаючи зусиль.</p>

Як засвідчили спостереження за поведінкою досліджуваних 5–7 років у ЗДО за звичних та спеціально створених експериментальних умовах, самодостатніх дітей виявилось 15 %, самолюбних – 45 %, егоцентричних – 30 %, індіферентних – 10 %.

Вказаний розподіл засвідчив: у 60 % дітей старшого дошкільного віку, які увійшло до складу експериментальної групи, гідність проявлялася на високому або оптимальному для даного віку рівнях. Тобто, характеризуються здоровою гідністю.

Зазвичай діти вказаних категорій усвідомлюють і називають свої чесноти і вади, розуміють власну значущість, вирізняються високою самооцінкою, адекватно реагують на різні життєві ситуації, компетентно поведуться у звичних та незнайомих умовах, мобілізуються на долавання труднощів, домагаються успіху, відчують гордість за свої досягнення. З таких дошкільників з часом виростають *люди честі* – принципи, добродішні, справедливі, амбітні, культурні, із здоровою совістю, благородні, мужні, відважні, самовіддані, надійні.

Водночас 40 % дітей 5–7 років вирізнялися або хворобливою формою гідності, егоїстичними тенденціями поведінки або байдужим ставленням до життя, відсутністю потреби у самовираженні у соціально схвалюваний спосіб. Важливо плекати у цих дошкільників паростки здатності оцінювати себе, свої вчинки, почуття, думки, поведінку у категоріях *самоповаги*. Це вимагає від педагогів терпіння, розуміння важливості й корисності цього процесу для гармонійного майбутнього дитини, для досягнення нею згоди з собою та злагоди з оточуючими людьми.

З цією метою у ЗДО слід створити сприятливі для розвитку власної гідності умови, до основних з яких відносимо:

- розширення, поглиблення і уточнення уявлень дітей старшого дошкільного віку про здорову гідність – її суть та значення для успішного життя;
- формування у дітей інтересу до власної особистості, здатності до елементарного самоаналізу та більш-менш об'єктивної оцінки власних якостей, вчинків, поведінки, результатів діяльності;
- організацію діяльності, в ході якої діти вправляються в уміннях конструктивно на себе впливати, контролювати та регулювати власні дії, відновлювати позитивну рівновагу, орієнтуватися на совість як внутрішню етичну інстанцію;
- створення ситуацій успіху, надання кожному дошкільнику права та можливість самоствердитися, відстояти власну думку, аргументувати незгоду, співставити самооцінку з оцінками інших.

Таким чином, актуалізуються такі напрями педагогічної роботи з дошкільниками, як моральна просвіта; сприяння накопиченню дітьми досвіду моральних переживань, пов'язаних з почуттями честі й власної гідності; надання можливості дошкільникам самостверджуватися у різноманітних сферах життєдіяльності, укріплювати почуття гідності через досягнення ними успіхів в діяльності й спілкуванні. У такий спосіб зростатимуть почуття задоволення від власної компетентності та схвалення значущих людей

Висновки. В ході дослідження встановлено брак вітчизняних досліджень з проблеми розвитку гідності в ранньому онтогенезі. Питання частково висвітлено у працях фахівців, присвячених моральному вихованню дошкільників та особливостям розвитку самосвідомості взагалі та самоставлення як її емоційно-ціннісної компоненти. Гідність кваліфікується нами як інтегральна характеристика особистості, показник її зрілості і засвідчується сукупністю моральних якостей (совісністю, правдивістю, почуттями сорому та провини), а також усвідомленням їх цінності та поваги до себе. Визначено чотири типи гідності дошкільників: самодостатні діти, самолюбні, егоцентричні та індіферентні. Встановлено, що виховання у дітей старшого дошкільного віку основ власної гідності пов'язане з такими їхніми базовими потребами, як самореалізація, саморозвиток та безпека. Обґрунтовано педагогічні умови оптимізації виховного процесу у ЗДО, спрямованого на розвиток у дітей 5–7 років життя гідності.

До перспективних напрямів експериментальної роботи вказаного напрямку віднесено розробку методів виховання у дошкільників гідності під кожну з визначених вище чотирьох педагогічних умов та оцінку ефективності авторської системи виховання дітей 5–7 років життя.

Література

1. Безкоровайна О. В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: монографія. Рівне: РДГУ, Видавець Олег Зень, 2009. 470 с.

2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Москва: Прогресс, 2002. 412 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Лібідь, 1997. 376 с.
4. Дятленко Н. М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2002. 169 с.
5. Кон И. С. Ребенок и общество. Москва: Академия. 2004. 336 с.
6. Кузнецов В. В. Философия достоинства. *Научно-технические ведомости СПбГУ. Серия «Гуманитарные и общественные науки»*. № 1, 2010. С. 35–42.
7. Розенберг Маршал: ненасильственноое общение. Язык жизни. пер. с англ. Москва: София. 2018. 288 с.
8. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. Київ: Просвіта, 1996. 404 с.
9. Тищенко С. П. Развитие внутреннего мира ребенка. *Воспитание детей дошкольного возраста* / Под ред. Л. Н. Прокопиенко. Київ: Рад школа, 1990. С. 40–82.
10. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. Москва: Наука, 1977. 144 с.
11. Чиренко Н. В. Виховання власної гідності підлітків у дитячому об'єднанні: дис. канд. пед. наук. Київ, 2012. 277 с.
12. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2005. 640 с.

References

1. Bezkorovaina, O.V. (2009). *Vykhovannia kultury osobystisnoho samostverdzhennia v rannomu yunatskomu vitsi* [Cultivation of a culture of personal self-affirmation in early youth]. Rivne: RDHU, Vydavets Oleh Zen [in Ukrainian].
2. Berns, R. (2002). *Razvytye Ya-kontseptsyy y vospytanye* [Self-concept development and upbringing]. Moskva: Prohress [in Russian].
3. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Libid [in Ukrainian].
4. Diatlenko, N.M. (2002). *Psykhohohichni umovy rozvytku samopovahy u doshkilnykiv* [Psychological conditions for the development of self-esteem in preschoolers]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kon, Y.S. (2004). *Rebenok y obshchestvo* [Child and society]. Moskva: Akademyia [in Russian].
6. Kuznetsov, V.V. (2012). *Fylosofyia dostoynstva* [Philosophy of dignity]. *Nauchno-tekhnicheskyye vedomosti SPbPU – Scientific and technical bulletins of SPbPU*, 1, 35–42 [in Russian].
7. Rozenberh Marshal: nenasylstvennoe obshchenye. Yazek zhyzny [Rosenberg Marshall: non-violent communication. The language of life]. (2018). (Trans.). Moskva: Sofyia [in Russian].
8. Tatenko, V.A. (1996). *Psykhohohyia v subektnom yzmerenyy* [Psychology in the subjective dimension]. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
9. Tyshchenko, S.P. (1990). *Razvytye vnutrenneho myra rebenka. Vospytanye detei doshkolnoho vozrasta* (L. N. Prokolyenko. Eds.). Kyiv: Rad shkola [in Ukrainian].
10. Chesnokova, Y.Y. (1977). *Problema samosoznaniya v psykhohohyy* [The problem of self-awareness in psychology]. Moskva: Nauka [in Russian].
11. Chyrenko, N.V. (2012). *Vykhovannia vlasnoi hidnosti pidlitkiv u dytiachomu obiednanni* [Raising the self-esteem of teenagers in a children's association]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
12. Shapar, V.B. (2005). *Suchasnyi tлумachnyi psykhohohichnyi slovnyk* [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].

Kononko O.

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head of the Department of Preschool Education,
Mykola Gogol Nizhyn State University, Ukraine
kononko11@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2815-6261

DIGNITY: PHENOMENOLOGY AND FEATURES OF DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDHOOD

The introduction of a personally oriented paradigm into pedagogical practice actualizes the need for an in-depth study of the phenomenon of dignity, which is evidenced by the progressive personal growth of a child. An excursion into the psychological and pedagogical literature gives reasons to state the lack of theoretical and experimental domestic research devoted to the study of dignity as an important and complex personal phenomenon. This especially applies to early ontogenesis, when the foundations of self-awareness in general, such as its emotional and value component, such as self-attitude, are laid. It is time to clarify the content of the leading category, develop criteria for assessing the degree and features of the development of dignity at the stage of preschool childhood, create a typology of dignified behavior of a child of 5-7 years of age, substantiate the pedagogical conditions for optimizing the educational process in the family and preschool education institution.

The purpose of the article: clarifying the content and structure of dignity as an integral characteristic of the personality, determining the criteria and indicators of its development in a child of older preschool age, characterizing the types of dignity and the conditions for optimizing the educational process aimed at developing the self-esteem of a 5-7-year-old child in the family and preschool institution education

Methods: analysis and generalization of data of philosophical and psychological – pedagogical literature on the researched problem; theoretical modeling for construction of diagnostic research methods; observations, individual conversations.

The results. The main results of the study include: a) the interpretation of dignified behavior as corresponding to a high level of personality development, adequate to life challenges, important for self-realization and progressive development of the "I"; b) definition of dignity as a basic personality quality, which is manifested in a respectful attitude towards oneself, self-esteem, independent and confident behavior, sincerity and adequacy of self-evaluation judgments, ability to argue and defend one's position, striving to show and develop the best qualities in oneself; c) development of criteria assessment of the peculiarities of the development of dignity in preschool age, which were demonstrated by a complex of skills: to realize one's natural and acquired abilities, to support oneself in difficult and stressful situations, to provide oneself with a safe personal space; d) development of the author's typology of dignity, which unites and characterizes such behavior strategies typical for children of 5-7 years as self-sufficient, self-loving, egocentric and indifferent; e) substantiation of pedagogical conditions for optimizing the educational process in a preschool education institution, the most important of which were: enrichment of preschoolers' ideas about healthy dignity and its importance for a successful life; the formation of self-interest, the ability to analyze one's actions, qualities, achievements and evaluate them adequately; training in the ability to constructively influence oneself, control and regulate behavior and emotions; providing an opportunity to assert oneself in socially approved and acceptable ways, to achieve success in activities.

Originality. For the first time: the subject of pedagogical research was the dignity of an older preschool child as a personal phenomenon, which is evidenced by his ability to realize his natural potential in the best way, instrumentally and emotionally support himself in a difficult situation, create a safe personal space and defend his right to it. The completeness and degree of formation of the specified skills served as criteria for evaluating the peculiarities of the development of self-esteem in children aged 5-7 years. The author's typology of the studied phenomenon is substantiated and characterized, and four types of behavior of preschoolers in situations of moral choice are distinguished – self-sufficient, selfish, egocentric and indifferent. Pedagogical conditions for optimizing the educational process in a preschool education institution, aimed at fostering a sense of self-worth as a personal integral, have been determined.

Conclusions. A shortage of domestic studies focused on the peculiarities of the development of dignity in early ontogeny was recorded. The relevance of the problem of raising self-esteem among children of older preschool age as the ability to realize their own capabilities in socially approved and acceptable ways, to support themselves in situations of encountering difficulties, to show independence and confidence in their own abilities, to control and regulate behavior and emotional state, to defend the space- I and

personal position. The criteria for evaluating the peculiarities of upbringing in older preschool children's self-esteem were: the ability to realize one's natural and life-acquired potential; the ability to instrumentally and emotionally support oneself in a difficult situation; the ability to create a safe personal space, to defend one's position, to resist external destructive influences. The types of behavior of preschoolers in difficult situations are characterized: self-sufficient, selfish, egocentric and indifferent. The conditions for optimizing the educational process aimed at the development of dignity in children aged 5–7 years as a basic personality quality are recognized as: enriching ideas about the meaning and role of dignity in life, practicing the ability to support oneself in a difficult situation, constructively influence behavior and emotions, control and to regulate their actions and deeds; correctly defend your rights, position, personal space.

Key words: essential internal forces, dignity, self-respect, valuable self-attitude, self-realization, self-development, self-defense, achievement motivation, optimization of the educational process.